

TYPEFACES

Kijk om je heen, en je ziet letters. Op affiches, in boeken, brieven, reclame, verpakkingen en signalisatie. Met hun fijne of vette lijnen, zwierige rondingen of strenge hoeken zetten lettertypes de boodschap kracht bij. Ze beïnvloeden hoe een tekst overkomt en bepalen de leesbaarheid. Toch staan we maar zelden stil bij hun vorm.

Grafisch ontwerp of typografie en letterontwerp gebeuren vandaag vooral digitaal. Maar eeuwenlang spelen drukpersen en loden letters hier de hoofdrol. In de industriële samenleving van de 19e eeuw stijgt de vraag naar drukwerk en affiches. Uitbundige, opvallende en grote letters uit hout zien het levenslicht.

De expo Typefaces brengt de boeiende geschiedenis van houten afficheletters en toont hoe die tot op vandaag ontwerpers en kunstenaars inspireren. Laat je verrassen door de sprekende *TypeFaces* van kunstenaar Jan Vermandere. Ontdek hoe jonge ontwerpers de historische lettertypes nieuw leven inblazen. Bewonder de rijke collectie drukwerk en letters van het Industriemuseum. En ga ten slotte zelf creatief aan de slag.

HISTORIEK

van het maken en het gebruik van houten letters

Drukken met hout kent een lange geschiedenis. Al van vóór Gutenberg rond 1450 het drukken met losse loden letters introduceert, snijden vaardige vakmensen met guts en beitel prenten, speelkaarten, decoratieve initialen en hele pagina's uit houten blokken.

Losse houten letters verschijnen pas in de 19e eeuw op grote schaal, dankzij de uitvinding van de pantograaf en de freesmachine. Letterzetters gebruiken de grote houten drukletters vooral voor titels op reclamedrukwerk en affiches. Voor kleinere letters blijft lood het gangbare materiaal. In de tweede helft van de 20e eeuw nemen fotografische en digitale technieken het over van de hoogdruk met losse letters.

De productie van houten letters of *wood type* wordt in de Verenigde Staten geperfectioneerd, waardoor de Amerikaanse invloed onmiskenbaar is. Maar ook in Brussel vestigen zich in de 19e eeuw enkele belangrijke fabrikanten die de Belgische markt voorzien van drukletters. Ontstaat daar een typisch Belgische typografie? Letterontwerper Jo De Baerdemaeker duikt voor zijn onderzoek 'Typo België' in de archieven van deze lettergieterijen.

Afficheletters op straat

Vanaf de tweede helft van de 19e eeuw sieren reclames en affiches steeds meer het straatbeeld. Pakkende slogans of sprekende advertenties moeten de aandacht trekken van passanten. Om hun ontwerp te doen opvallen gebruiken letterzetters verschillende lettertypes en -groottes door elkaar. Van de houten afficheletters bestaan, naast cijfers, leestekens en ornamenten, vaak enkel kapitalen of hoofdletters.

Houten letters zijn groot en kostbaar. Om ruimte en geld te sparen, bestellen kleine drukkerijen vaak enkel de nodige letters voor een bepaalde opdracht, of gebruiken ze wat ze al in voorraad hebben. Andere drukkers gespecialiseerd in reclamedrukwerk beschikken dan weer over een indrukwekkend arsenaal aan decoratieve letters.

Belgische lettergieterijen

Eind 19e eeuw zijn in Brussel drie belangrijke lettergieterijen actief: Vanderborght, Carabin-Schildknecht en Van Loey-Nouri. Zij gieten niet alleen loden letters, maar produceren ook biljetletters of afficheletters in hout. Begin 20e eeuw neemt Établissements Plantin als belangrijkste speler de markt over.

In de 19e eeuw gebruiken letterfabrikanten aanvankelijk mallen uit Frankrijk, waardoor typisch Franse letterstijlen een grote invloed hebben op Belgische typografie. Het kopiëren van letterontwerpen is in die periode erg gebruikelijk.

Om hun letters te verkopen aan drukkerijen, maken fabrikanten catalogi en affiches met letterproeven. Elk lettertype krijgt een nummer en specificaties zoals de letterhoogte, corpgrootte en het aantal beschikbare letters. De drukker geeft bij zijn bestelling het gewenste aantal en formaat van de letters door.

Het maakproces van houten letters

Al sinds 1450 worden losse letters in lood gegoten, maar voor letters op groot formaat moet men op zoek andere oplossingen. Lood is zwaar en het gegoten metaal koelt niet gelijkmatig af op grote oppervlaktes. Hout is beter geschikt voor grote letters, maar het is te arbeidsintensief om ze handmatig te produceren.

Mechanische gereedschappen brengen in de 19e eeuw de oplossing. In 1827 ontwikkelt Darius Wells de bovenfrees, die met meer precisie en snelheid hout kan snijden. William Leavenworth combineert deze uitvinding in 1834 met de pantograaf, om zo letters machinaal te kopiëren en te verscalen. Tot de jaren 1970 verloopt de industriële productie van houten letters op deze manier. Later leveren moderne technieken zoals de computergestuurde freesmachine en de 3D-printer eenvoudig en snel letters voor creatief en artistiek gebruik.

TypeFaces

door Jan Vermandere

Drukletters zijn gemaakt om woorden te vormen, maar Jan Vermandere ziet er gezichten in. Van december 2024 tot juni 2025 werkte Jan als kunstenaar in residentie in het drukatelier van het Industriemuseum. Hij liet zich inspireren door de historische collectie houten letters en maakt een nieuwe reeks typografische portretten: *TypeFaces*.

Al tien jaar verzamelt Jan houten letters om er artistiek werk mee te maken. Hij bevrijdt de letters van hun oorspronkelijke functie en zoekt in zijn composities de grenzen op van de leesbaarheid en herkenning van lettervormen. Als kijker zie je geen letters meer, maar gezichtsuitdrukkingen.

Als grafisch ontwerper heeft Jan een uitgesproken fascinatie voor het tactiele aspect van het drukken met houten letters. De versleten randen, krassen en oneffenheden door jarenlang gebruik maken deel uit van de letters. Het handmatige zetwerk en de toevallige imperfecties brengen een dynamiek in zijn composities, een spel dat mee de karakters van de gezichten bepaalt.

Van losse letters naar gezichten

Een *TypeFace* start voor Jan Vermandere met één letter die hem aanspreekt. Daarrond bouwt hij een gezicht op met letters en ornamenten in verschillende groottes en stijlen. Het is een proces van zoeken in kasten vol letters, passen en herschikken tot de juiste compositie ontstaat. Voor het kleurgebruik hanteert Jan een vrije, onderzoekende aanpak. Dat zorgt voor een zichtbare gelaagdheid met wisselende kleurtextuur in elke afdruk.

Als eindresultaat werkt Jan toe naar een reeks *TypeFaces* die apart kunnen staan, maar ook in groep converseren met elkaar. De boekvorm is een terugkerend format in zijn werk. Een medium waarin letters deze keer niet als woorden en zinnen samenkomen, maar als een reeks abstracte vormen en gezichten.

LETTERCOLLECTIE

achter de schermen van het Industriemuseum

Het Industriemuseum bewaart een waardevolle drukkerijcollectie met tal van drukpersen, zetmachines, allerhande werkmateriaal en natuurlijk loden en houten letters. De verzameling is doorheen de jaren gevormd door schenkingen en aankopen van drukkerijen die de deuren sloten, technische scholen en verzamelaars.

Een deel van drukkerijcollectie is in werkende staat en wordt met veel zorg onderhouden en gedemonstreerd. Zo geeft het museum de technieken en het vakmanschap van *letterpress* door aan toekomstige generaties. Hedendaagse makers en kunstenaars gaan met de historische

lettercollectie aan de slag om nieuwe creaties te maken. In expo's, workshops en ook online maakt het publiek kennis met dit erfgoed.

Stap voor stap inventariseren museummedewerkers de lettercollectie. Het is een nauwkeurig werk van ordenen, meten en tellen. Afdrukken maken en letters fotograferen. Categoriseren, beschrijven en online delen. Zo vinden deze historische objecten de weg naar een ruimer publiek. Ze vormen een bron voor verder onderzoek en creatief hergebruik, binnen en buiten de museummuren.

Inventariseren en categoriseren

Anders dan loden letters of hedendaagse digitale lettertypes, dragen houten letters doorgaans geen naam. Ook de fabrikant valt moeilijk te achterhalen omdat op de letters meestal geen merktekens staan. Bovendien zijn veel ontwerpen niet uniek, maar keer op keer gekopieerd. Daarom beschrijft het Industriemuseum de houten lettercollectie op basis van uiterlijke kenmerken. De Engelstalige classificatie van de Amerikaanse *Rob Roy Kelly Wood Type Collection* vormt hiervoor de basis.

De inventaris is opgedeeld per letterpolis. Dat is een set letters in één bepaald lettertype en grootte, bestaand uit kapitalen (hoofdletters), soms ook onderkasten (kleine letters), cijfers en leestekens. De collectie houten letters bevat ruim 300 verschillende polissen, waarvan er zo'n 100 gebruikt worden in het drukatelier.

Drukken met houten letters

Geëngageerde vrijwilligers houden in het Industriemuseum de drukpersen draaiend. Ze geven demonstraties aan bezoekers en maken bijzonder drukwerk voor de museumshop

Hoe komt een affiche met houten letters tot stand?

1. De druktechniek heet hoogdruk of *letterpress*. Het begint met maken van een ontwerp en het kiezen van passende letters in de inventaris en in de letterkasten. De tekst wordt letter per letter tot regels gezet en opgemaakt op een galei.
2. Daarna worden de letters overgebracht in een insluitraam dat past op de drukpers. De drukvorm wordt volledig gevuld met de losse letters, spaties en vulwit (blokjes die de niet-drukkende delen opvullen).
3. De drukker maakt verschillende proefdrukken en brengt correcties aan. Door kleine variaties in de hoogte en eigenschappen hebben sommige letters meer druk nodig.
4. Aan de achterzijde van de drukvorm wordt papier of karton gekleefd op de letters die hoger moeten komen voor een gelijkmatige afdruk.

5. De drukvorm wordt vastgezet in de cilinderpers, voorzien van de juiste hoeveelheid inkt en op het gewenste papier afgedrukt. Voor meerkleurig drukwerk wordt de drukvorm in verschillende delen gesplitst. Eerst wordt de dominante kleur op het papier gedrukt, meestal het zwart. Na een droogtijd volgt de tweede kleur en is de affiche klaar.

REVIVALS

door studenten grafisch ontwerp LUCA School of Arts

Grafisch ontwerpers beschikken vandaag over meer lettertypes dan ooit tevoren. Toch blijven historische drukletters een belangrijke inspiratiebron. Sommige letterontwerpers leggen zich toe op de kunst van de *revival*. Ze blazen historische letters nieuw leven in door ze te digitaliseren en aan te passen aan de hedendaagse noden van visuele communicatie.

Het maken van een *revival* is de ideale leerschool voor letterontwerpers in spe. Aan *LUCA School of Arts* in Gent is dit dan ook een opdracht in de derde bachelor grafisch ontwerp. In 2024-2025 gingen zes studenten hiervoor aan de slag met houten letters uit de museumcollectie. Eerst creëerden ze een zo goed mogelijke digitale kopie van de houten letters. Daarna ontwierpen de studenten elk twee eigen interpretaties of varianten.

Het ontwikkelen van volledig functionele lettertypes, bruikbaar op computer en in print, is een uitdagende taak. Zo zijn de houten letters slechts in één formaat beschikbaar en ontbreken er vaak letters en leestekens. Ook het programmeren van variabele lettergroottes, spatiëring en *kerning*, de afstand tussen de letters onderling, stelt hun ontwerpvaardigheden op de proef.